

УДК 347.63

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.08>

ПРИНЦИП ПРІОРИТЕТУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Черняк Олена Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та
європейського права

(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна)

Стаття присвячена питанням реалізації принципу пріоритету сімейного виховання дитини та його впливу на сімейні правовідносини. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини нормативно закріплено у ст. 5 СК України (державна охорона сім'ї), де йдеться, що держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Водночас законодавство оминає питання детального регулювання конкретних гарантій з боку держави щодо забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини. Пріоритет – це явна та беззастережна перевага в здійсненні виховного впливу на дитину з боку батьків (як біологічних, так і соціальних). Завдяки такому пріоритетові батьки наділені виключними перевагами у здійсненні виховної взаємодії, виборі форм та методів (стилю) виховання. Водночас вони й наділені винятковими обов'язками щодо дітей. Мова йде про втілення фактичної влади батьків щодо дітей у її усучасненому вигляді. Принцип пріоритету сімейного виховання, закріплений СК України, надає кожній дитині право жити й виховуватися в сім'ї, в соціальному середовищі, яке в ідеалі найбільшим чином підходить для становлення та розвитку її особистості. Наголошено, що принцип пріоритету сімейного виховання дитини виступає як окрема фундаментальна засада сімейного права, яка впливає на особисті немайнові та майнові (у тому числі й аліментні) права та обов'язки подружжя, а також батьків та дітей. Цей принцип тісно пов'язаний із статусом матері та батька, він продовжує діяти навіть після припинення шлюбу між батьками дитини. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини полягає у систематичному поєднанні догляду та виховного впливу на дитину. Догляд батьків за дитиною втілюється не тільки в задоволенні її життєво-побутових потреб (харчування, забезпечення одягом, взуттям, навчальним приладдям), але й у проявах уваги до дитини; наданні допомоги у вирішенні різноманітних питань, що її цікавлять; запобіганні можливих конфліктів у спілкуванні з іншими дітьми.

Ключові слова: виховання, дитина, договір, батьки дитини, вихователь, виховна взаємодія.

**THE PRINCIPLE OF PRIORITY OF FAMILY UPBRINGING OF THE CHILD
AND ITS IMPACT ON THE FAMILY LEGAL RELATIONS**

Chernyak Olena Yuriyivna,
Candidate of Law Sciences, Associate
Professor,
Head of the Department of the
International and European Law
(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law,
Khmelnysky, Ukraine)

The paper is devoted to issues of implementation of the principle of priority of family upbringing of the child and its impact on the family legal relations. The principle of priority of family upbringing of the child is provided by the Art. 5 (protection of a family by the state) of the Family Code of Ukraine. There is mentioned, that the state provides priority of family upbringing of the child. At the same time, legislation doesn't pay it attention to issues of detailed regulation of specific guaranties provided by the state for priority of family upbringing of the child. The priority is an obvious and absolute advantage in the process of upbringing influence to the child by parents (both biological and social). Due to this priority, parents have exclusive advantages for upbringing interaction, choice of forms and manners (style) of upbringing. At the same time, parents are endowed with exclusive responsibilities for children. Thus, we talk about implementation of modern actual power of parents for children. The principle of priority of family upbringing, provided by Family Code of Ukraine, gives each children the right to live and to be educated in a family, and in the most appropriate for formation and development of his / her personality social environment. There is emphasized, the principle of priority of family upbringing is a specific fundamental principle of Family Law which influences to personal non-property and property (including alimony) rights and responsibilities of spouses, as well as parents and children. This principle is closely related with status of mother and father, and continues to be active even after the termination of marriage between parents of the child. The principle of priority of family upbringing of the child forecasts systematic combining of care and educational influence on the child. Care for the child by parents includes providing of his / her daily routine demands (foods, clothes, shoes, educational equipment etc.) as well as manifestations of attention to the child, providing assistance in resolving various issues of interest to him, possible conflicts in communication with other children.

Key words: upbringing, child, agreement, parents of the child, educator, educative interaction.

Постановка проблеми. Принцип пріоритету сімейного виховання, закріплений СК України, надає кожній дитині право жити й виховуватися в сім'ї, в соціальному середовищі, яке в ідеалі найбільшим чином підходить для становлення та розвитку її особистості. Сучасна держава ставить цей принцип на чільне місце під час формування курсу своєї соціальної і правової політики.

Сім'я покликана виконувати функції народження дітей, їх утримання та виховання з метою інтеграції дитини в суспільство, її адекватної соціалізації. Законодавець виходить із принципу пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх, передбачаючи особливі заходи охорони та захисту прав та інтересів дітей, в тому числі за відсутності між батьками згоди у вирішенні питань, пов'язаних

із вихованням, утриманням та здобуттям освіти дітьми. Виховання дитини – це місія великої політичної ваги. Україні, як і будь-якій іншій державі, потрібні не космополіти, а патріоти українського народу, патріоти своєї Батьківщини, але виховати патріота можуть лише патріоти [1, с. 297]. Забезпечення права на належне батьківське виховання пов'язане із забезпеченням права дитини не тільки на належне виховання батьками, але й відповідний досвід до соціуму та до належного людського оточення.

Принцип пріоритету сімейного виховання дитини нормативно закріплено в ст. 5 СК України (державна охорона сім'ї), де йдеться про те, що держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Водночас законодавство оминає питання детального регулювання конкретних гарантій з боку держави щодо забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини, крім певних юридичних засад, виявленню яких присвячено положення нашого дослідження.

Зрозуміло, що важливе значення у формуванні дитини мають і суспільні фактори впливу на її виховання. Водночас у більшості життєвих ситуацій суспільні форми виховання не можуть замінити дитині сім'ю, і це давно підтверджено практикою. «Зараз уже ніхто не сперечається, яка форма виховання дитини – сімейна чи суспільна – має першість», – зазначає професор З. В. Ромовська [1, с.26].

Зазначена в ст. 5 СК України норма деталізується через положення ст. 151 СК України «Права батьків щодо виховання дитини», відповідно до якої саме батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам (ч. 2 ст. 151 СК України). Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем визначення реалізації пріоритету сімейного виховання дитини в сімейному праві України продовжує перебувати в центрі уваги наукової спільноти, однак значна частина прикладних аспектів дотепер залишається остаточно не вирішеною, а окремі з них є предметом дискусій. Увагу привертають роботи таких науковців, як Бориславська М.В. [3], Глиняна К. М. [4], Маковецька В.В. [5], Пунда О.О. [6], Радченко Н.В. [7], Ромовська З.В. [1], Савченко Л.А. [8] та інших. Водночас сучасна юридична наука недостатньо уваги приділяє проблемі реалізації принципу пріоритету сімейного виховання дитини в сімейному праві України.

Метою статті є дослідження питання впливу принципу пріоритету сімейного виховання дитини на сімейні правовідносини задля пошуку можливих шляхів вирішення окремих проблемних питань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично виховання розглядалося як управління процесом формування особистості або окремих її якостей відповідно до потреб суспільства, яке перебуває на певному етапі розвитку своїх продуктивних сил. З ідеологічних підходів виховання можна визначити, як цілеспрямований процес формування гуманістичних якостей особистості, заснований на взаємодії вихователя й вихованця. Зрозуміло, що під вихованням необхідно розуміти передачу від вихователя до вихованця винятково суспільно-корисних імперативів поведінки.

У законодавстві зміст права на виховання також не розкривається, оскільки чітко окреслити його межі неможливо; це зумовлено тісним переплетінням правомочностей, що в нього включаються, з іншими батьківськими правами (наприклад, з правом на спільне проживання або спілкування з батьками). Дитина має право проживати разом із батьками та виховуватися ними. Водночас норми Сімейного кодексу України щодо сімейного виховання (ст.151 СК України) узгоджуються з положеннями

Цивільного кодексу України про місце проживання дитини, яким визнається місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає (ч. 3, 4 ст. 29 ЦК України).

Під вихованням з позицій педагогічної науки загалом розуміється вплив суспільства на особистість, що розвивається. В широкому розумінні – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил людини. Виховання є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів. Виховання здійснюється через культуру, освіту й навчання під час різного виду діяльності та під впливом спадковості й середовища [9, с.85]. Педагогічна наука, звернення до якої є єдиним можливим засобом встановлення критеріїв відповідності методів та форм виховання вимогам належного виховання, визначає зміст і дає характеристику лише методам виховання. Методи виховання – це сукупність найзагальніших способів вирішення виховних завдань і здійснення виховних взаємовпливів. Єдиної класифікації і чіткої систематизації методів виховання не існує. У педагогічній практиці склалися такі методи виховання, як переконання, привчання, заохочення, виховання на особистому прикладі [10, с.314]. Щодо форм виховання, то педагогічна наука розглядає сімейне виховання як одну з таких форм, поряд зі шкільним або суспільним. Проте під формою виховання можна запропонувати розглядати стиль стосунків між батьками та дітьми: авторитарний, ліберальний, демократичний [11, с. 71].

Виховання – це процес, який передбачає не тільки вчинення певних дій батьками, але й певну реакцію з боку дітей. Таким чином, праву батьків на виховання дітей протистоїть обов'язок дітей зазнати виховний вплив. Батьки мають право застосовувати певні заходи примусу до своїх дітей задля того, щоб домогтися від них бажаної поведінки. Зрозуміло, що такий примус має відповідати вимогам законодавства щодо заборони застосування фізичних покарань або поводження, яке би принижувало гідність дитини.

Фундаментальне значення для вирішення актуальних проблем сучасного дитинства має традиційна модель виховання (у тому числі із звичаєвими та релігійними елементами), що повернулася суспільству завдяки здобуттю державою незалежності. Ця тенденція полягає у зміцненні в свідомості представників різних соціальних груп українського суспільства розуміння виховання як процесу передачі національної культури від покоління до покоління, створення умов для вільного, гармонійного духовного та фізичного розвитку природних обдарувань кожної дитини, для морального та громадянського становлення його особистості, підготовки до життєвого вибору на користь добра, прогресу, сім'ї, здоров'я, освіти, продуктивної праці, екологічного благополуччя, свободи, патріотизму, світу.

Принцип пріоритету сімейного виховання дитини полягає в систематичному поєднанні догляду та виховного впливу на дитину. Догляд батьків за дитиною втілюється не тільки в задоволенні її життєво-побутових потреб (харчування, забезпечення одягом, взуттям, навчальним приладдям), але й у проявах уваги до дитини, наданні допомоги у вирішенні різноманітних питань, що її цікавлять, запобіганні можливих конфліктів у спілкуванні з іншими дітьми. Невід'ємним чинником морального виховання дітей є створення батьками в сім'ї умов забезпечення гідності дитини (тобто усвідомлення дитиною своїх прав як людини, власної моральної оцінки, поваги до власних моральних цінностей), прищеплення впевненості дитини в собі, залучення до активної участі в житті суспільства, всебічне забезпечення всіх інших інтересів [12, с.272].

Сімейне законодавство передбачає можливості врегулювання питання здійснення права на виховання в різних життєвих ситуаціях. Так, відповідно до ст. 158 СК України,

за заявою матері чи батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Іншими словами, закон передбачає право одного з батьків не просто на побачення з дитиною, а й на реальну участь у вихованні дитини. Тому в рішенні органу опіки та піклування має бути зазначено постійні й тривалі зустрічі дитини з тим із батьків, хто проживає окремо. Якщо органом опіки та піклування буде встановлено, що умови в сім'ї того з батьків, хто проживає окремо, можуть травмувати дитину через неприязне ставлення до неї членів його сім'ї, він може заборонити спілкування за місцем проживання цього батька і дозволити його в іншому місці.

Учасники сімейно-правових відносин мають також право укласти різноманітні договори про надання дитині виховних послуг та взаємну участь батьків та інших родичів у вихованні. Такі договори можуть бути укладені як між батьками із передбаченням ступеню їх залучення до виховання дитини та її освіти, так і між батьками й іншими родичами чи сторонніми особами, які надають подібні послуги на професійній основі.

Таким чином, принцип пріоритету сімейного виховання дитини являє собою не лише окрему фундаментальну засаду сімейного права, але й має суто прикладне значення як різновид суб'єктивного права з усіма властивими йому особливостями. Це право полягає в наданні державою можливості діяти певним чином з метою забезпечення належного сімейного виховання, здійснення дій і вчинків, схвалюваних державою.

Право батьків (або тих, хто їх замінює) на виховання дитини відноситься до збірних понять, що складається з цілої низки правочинів. Головує серед них можливість особисто виховувати своїх неповнолітніх дітей.

Право практично не встановлює і не може встановити форми, методи й способи виховання підростаючого покоління. Але, спираючись на надбання педагогіки, соціології, медицини та інших наук, право регулює поведінку учасників виховного процесу (в першу чергу батьків) у сфері виховання, визначає їхні права й обов'язки, передбачає відповідальність за істотні порушення встановлених нормативно вимог, тобто окреслює межі дозволеного та належної поведінки під час виконання обов'язків із виховання.

Отже, центральною є проблема законодавчого змісту, форм та методів виховання, конкретної виховної взаємодії побудованих на принципах морального характеру.

Педагогічні приписи, що стосуються сімейного виховання, складають внутрішній зміст правової норми, яка регулює сімейне виховання. При цьому право виконує не тільки виховну місію, як багато інших правових норм, але й втілює в життя положення сімейної педагогіки.

На основі аналізу батьківських правовідносин можна зробити висновок, що у виховних правовідносинах права та обов'язки кожного з батьків щодо виховання своїх неповнолітніх дітей є рівними, при цьому рівність обумовлена взаємністю прав та обов'язків батьків по відношенню один до одного.

Взаємність батьківських прав є гарантією для неповнолітніх дітей на отримання ними «повноцінного» виховання. Право неповнолітніх дітей на виховання неможливо реалізувати без виконання батьками обов'язку поважати людську гідність дітей.

Здійснення виховання прямо впливає на майнові та аліментні права учасників сімейних правовідносин. Так, ст. 57 СК України «Майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка» передбачає, що особистою приватною власністю дружини, чоловіка є премії, нагороди, які вона чи він одержали за особисті заслуги [2]. При цьому суд може визнати за одним із подружжя право на частку цієї премії, нагороди,

якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню. Таким чином, здійснення виховання дитини опосередковано впливає на майнові права та обов'язки її батька та матері.

Так само виховна функція впливає на аліментні права та відповідні обов'язки членів подружжя. Зокрема, в ч. 4 ст. 76 СК України «Право на утримання після розірвання шлюбу» наголошено, що, якщо у зв'язку з вихованням дитини (наголосимо, що у структурі норми це винесено на перше місце) [2], веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіти, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу. Тоді, якщо колишній чоловік є працездатним, за умови потреби колишня дружина може надавати йому матеріальну допомогу.

Реалізація принципу пріоритету сімейного виховання дитини впливає і на припинення аліментних обов'язків. Про це йдеться в ч. 1 ст. 85 СК України «Припинення права дружини на утримання», яка передбачає, що право дружини на утримання, передбачене ст. 84 СК України, припиняється в разі припинення вагітності, народження дитини мертвою або якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини. Відповідна норма міститься і в контексті припинення права чоловіка на утримання (ст. 87 СК України): право чоловіка на утримання припиняється в подібних випадках, наведених у диспозиції ст. 84 СК України [2].

Реалізація принципу пріоритету сімейного виховання дитини впливає і на правовідносини припинення шлюбу. У цьому також можна побачити певну юридичну гарантію забезпечення цього принципу з боку держави. Зокрема, ст. 109 СК України «Розірвання шлюбу за рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей» містить норму, в якій йдеться, що подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей [2]. Таким чином, пріоритет сімейного виховання дитини має свою пролонговану дію і після припинення подружніх правовідносин між батьками дитини.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини виступає як окрема фундаментальна засада сімейного права, яка впливає на особисті немайнові та майнові (у тому числі й аліментні) права та обов'язки подружжя, а також батьків та дітей. Цей принцип тісно пов'язаний із статусом матері й батька та продовжує діяти навіть після припинення шлюбу між батьками дитини.

Пріоритет – це явна та беззастережна перевага у здійсненні виховного впливу на дитину з боку батьків (як біологічних, так і соціальних). Завдяки такому пріоритетові батьки наділені виключними перевагами у здійсненні виховної взаємодії, виборі форм та методів (стилю) виховання. Водночас вони й наділені винятковими обов'язками щодо дітей. Мова йде про втілення фактичної влади батьків (батьківської влади) щодо дітей у її усучасненому вигляді.

Принцип пріоритету сімейного виховання дитини накладає відповідальність на батьків. Ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання пов'язане з недотриманням вихователем не лише завдань виховання (про які йдеться в ч. 1 ст. 150 СК України), але й змісту виховання (ч. 2, 3, 4 ст. 150 СК України).

Обов'язок батьків готувати дитину до самостійного життя є втіленням економічного виховання в сім'ї; обов'язок забезпечити здобуття повної загальної середньої

освіти є мінімальним рівнем здійснення розумового виховання (турбота батьків про збагачення дітей знанням, формування потреби їх набувати); зобов'язання турбуватись про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток здійснюється шляхом фізичного виховання (правильна організація режиму дитячого життя, заняття на прохання дитини спортом, її загартування), морально-культурного виховання (засвоєння моральних цінностей, ідеалів, моделей поведінки, традицій та звичаїв) та естетичного виховання.

Саме сімейне виховання створює можливість забезпечити нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток дитини, створює передумови стати повноцінним членом суспільства.

Список використаних джерел:

1. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Бориславська М.В. Фактичне виховання у сімейному праві: значення, суть та правові наслідки. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 137-144.
4. Глиняна К. М. Особливості вирішення спорів щодо права батьків на виховання дитини. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 32-36.
5. Маковецька В.В. Поняття права на захист права на належне батьківське виховання : цивільно-правовий контекст. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 50-54.
6. Пунда О.О. Право на сімейне виховання та проблеми його здійснення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 1. С. 111-115.
7. Радченко Н.В. Право дитини на сімейне виховання. *Вісник Черкаського університету*. 2017. Вип. № 7. С. 103-108. <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1471/1542>
8. Савченко Л.А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : Б. в., 1997. 27 с.
9. Сухомлинський О. Виховання. Педагогічний словник. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 85.
10. Ярмаченко М. Виховання аномальних дітей. Педагогічний словник. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 85-314
11. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання. Харків, 1997. 338 с.
12. Пчелинцева Л.М. Семейное право России: Учебник. 2-е изд. Москва : Норма, 2002. 688 с.